

TEMATIZÁCIA MOTÍVU TROCH SVÄTOPLUKOVÝCH PRÚTOV V SLOVENSKÝCH POVESTIACH

Thematization of the Motif of Svätopluk's Three Rods in Slovak Legends

Eva Vitězová

DOI: 10.17846/CL.2020.13.2.166-175

Abstract: VITÉZOVÁ, Eva: *Thematization of the Motif of Svätopluk's Three Rods in Slovak Legends*. The subject of the article is to study the motif of three Svätopluk's rods in Slovak legends. Textual analysis, interpretation and comparison are used to present the ways of grasping the issue in the Slovak literary context. The first literary approach to the processing of the legend can be found in the work of Jozef Cíger Hronský, later on, it is present in legends by Ludovít Janota, Ján Domasta and Milan Ferko. Specific legends will undergo textual analysis and the means and methods by which the authors achieve particular atmosphere of the time in which the legends are set will be explored. Expected educational intent of the legend is modified by each author in an original way. The article also deals with the question of how the motif of Svätopluk's rods becomes a part of the literary context. At the same time, other examples of texts related to the motif of three Svätopluk's rods as part of the narrative will be discussed and analysed.

Keywords: *reputation, motif of three rods, Svätopluk, text analysis*

Cieľom štúdie je interpretačný pohľad na literárne pretváranie povestovej predlohy o troch prútoch kráľa Svätopluka, na jej umeleckú transformáciu, a zároveň na jej odraz v literatúre ako súčasť kontextu. Povest' *Tri prúty kráľa Svätopluka* je typickým príkladom historickej povesti – vychádzajúc z diferenciacie povestí na historické a miestne (Žilka 1984, 257-258). Historický klasifikačný aspekt možno uvádzať predovšetkým z toho dôvodu, že sa dá presne identifikovať i tematizovať v súlade s priebehom, realizáciou istej historickej verifikovateľnej udalosti alebo historického procesu, konkrétne povest' *Tri prúty kráľa Svätopluka* sa viaže na historicky jestvujúcu osobnosť i na dejinné udalosti súvisiace s pádom Svätoplukovej ríše. Povest' o Svätoplukových prútoch sa pôvodne nachádza v encyklopedickom historickom diele byzantského cisára Konštantína Porfyrogeneta (912 – 959) *O spravovaní ríše*. Toto dielo dal zostaviť, keď sa ujal vlády, z výchovných zámerov pre svojho syna Romana. Podrobnejšiu informáciu o jeho vzniku a tým aj povesti nachádzame v knihe *Velkomoravské legendy a povesti*, ktorú zostavil, preložil a ku ktorej štúdiu a poznámky napísal Peter Ratkoš (Ratkoš 1977, 135-137). Podľa jeho výkladu na zostavovaní diela sa zúčastnili viacerí autori, ktorí v tom čase pôsobili na cisárskej dvornej škole. Informácie čerpali z písomností byzantského cisárskeho dvora, zo západných prameňov, ako aj z poznatkov vzdelaných súčasníkov. Text o krajine Morave, v ktorom neznámy autor spracováva orientálny motív svornosť – lámanie prútoch, sa nachádza v 41. kapitole. V povesti vystupujú traja synovia veľkokniežaťa Svätopluka bez označenia mien. Mená dvoch z nich sú nám známe z franských prameňov, je to Mojmir II. a Svätopluk II. Tretím synom mohol byť Predslav, známy z *Civildalského evanjeliára*.

Text povesti o Svätoplukových prútoch máme k dispozícii v dvoch verziách – prekladoch. Okrem Ratkošovho, presnejšieho, odbornejšieho i druhý, vo voľnejšom podaní, uverejnenom v *Antológii slovenskej literatúry* (Varga-Gbelský – Čáni 2004, 11). Povest' o troch Svätoplukových prútoch vznikla, resp. bola zaznamenaná z určitých výchovných, didaktických zámerov, ktorých atribúty boli v nej náležite zakomponované. Išlo o potvrdenie známej pravdy o tom, že len vzájomnou svornosťou možno udržať, prípadne ďalej zveladiť hodnoty, ktoré nám boli zverené do opatery, pričom samotný príklad sa dotýka existenčných hodnôt, pri ktorých zodpovednosť za vlastné rozhodovanie, správanie a konanie je natolko vážna a dôležitá, že akékoľvek jej zanedbanie, porušenie prináša ďalekosiahle dôsledky pre celé spoločenstvo, s ktorým je táto zodpovednosť bytostne zviazaná. Ide tu totiž aj o historické poučenie, ktorého platnosť sa v dejinách neraz v pozitívnom alebo v negatívnom zmysle v menšej alebo vo väčšej miere na domácich alebo cudzích príkladoch potvrdila, a teda sama podstata poučenia je stále legitímna a aktuálna.

Takto možno sformulovať aj dôvody, prečo sa pre túto povest' nachádza stabilné miesto v čítankách (resp. učebniciach) literatúry, vymedzuje sa jej priestor v kontexte historických výkladových textov, resp. tvorí súčasť vlastivedných a iných výchovných sentencií a úvah aj v súčasnej školskej výchovno-vzdelávacej praxi.

S prvým literárnym prístupom k spracovaniu tejto povestovej látky sa stretávame u Jozefa Cígera Hronského v jeho zbierke povestí *Zakopaný meč* (1931). Podľa Jána Poliaka (Poliak 1983, 125-126) „Zakopaný meč predstavuje v našom prostredí hodnotu, ktorá je do určitej miery tým, čím sú v Čechách Staré povesti české. Uzlové body slovenských dejín sú tu opradené mýtmi, bájoslovnou fantáziou. Je to dobrý vstup mladého čitateľa do národnej minulosti. Hronský v knihe v chronologickom poradí vyrozprával príbehy, ktoré patria k najkrajším zo slovenských povestí. Jeho zásluhou postavy Svätopluka, Omara, Becka, Jánošíka vstúpia do detského vedomia a stanú sa opornými stĺpmi ďalšieho jeho záujmu o národné dejiny“. Do výberu Hronského povestí pomenovanom *Slovenské povesti* (2001) jeho zostavovateľka Juliana Kréšebová zaradila aj historickú povest' *Slzy Svätožizny* opierajúcu sa v prvom výstavbovom pláne o povest' o Svätoplukových prútoch. Toto Hronského podanie ako celok už na prvý pohľad nesie so sebou stopy umeleckého prístupu k spracovaniu známej povestovej látky. Prvým takýmto príkladom je autorská motivácia prerozprávania, ktorá je síce tematicky totožná s predlohou, no autor ju štylizuje svojiským (originálnym) spôsobom v pomere k vlastnému naturelu súvisiacemu s prístupom k pretlmočeniu historických povestí: „*Keď umieral mocný kráľ Svätopluk, múdry panovník Velkomoravskej ríše, pri nohách stáli jeho traja synovia Mojmír, Svätopluk a Predslav a pri hlave kráľovná Svätožizna. Svätopluk zadíval sa na svojich troch synov a myslel na svoj ľud a na svoju ríšu. Potom privrel trochu unavený zrak a podvihol pravicu na rozkaz. Nerozumeli hneď, čo rozkazuje kráľ. Iba po chvíli pochopili synovia, že im otec prikazuje podať mu zväzok tuho zviazaných prútov, čo ležal na drahom koberci*“ (Hronský 2001, 41).

V motivačnej časti povesti autor naznačuje dusivú atmosféru, ktorá vládla v rodine kráľa Svätopluka v jeho posledných chvíľach života. Postavenie synov – pri nohách a kráľovnej Svätožizny – pri hlave zrejme súvisí s istým úzom a azda aj symbolikou súvisiacou s pohybom – voľnosťou a rozumom – múdrosťou. Svätopluk – kráľ, keď sa zadíva na svojich synov, myslí na svoj ľud a na svoju ríšu. Vyplýva to z oprávnenej obavy o jej osud, pretože sám dobre vie, v akom stave a situácii ju zanecháva. Nasledujúci príklad o potrebe svornosti pri vládnutí synov je len potvrdením týchto jeho obáv. Autor ho podáva v hutnej skratke a nadväzuje celkom prirodzeným spôsobom na vyššie uvedený uvádzajúci text: „– *Polám!* – *podal prúty Svätopluk najstaršiemu synovi Mojmírovi. Mojmír netušil, prečo má prúty lámať, ale chcel splniť vôľu otca i skusoval prúty prelomiť, no nemal dosť síl. Ani syn Svätopluk, ani Predslav neuškodili zväzku prútov. Vtedy kráľ Svätopluk rozkázal zväzok rozviazať a sám nalamoval prút za prútom, hoci mal ruky oslabnuté. I povedal: – Pokým budete*

svorní, bude stát říša a nepremůže vás nijaká síla. Keď vás rozviaže nesyvornost, zničí vás i slabá ruka. A umrel mocný král Svätopluk“ (Hronský 2001, 41-42).

Operatívne podaný text je vo svojom závere ozvláštnený obraznosťou, sústredenou do vety: „Keď vás rozviaže nesyvornost, zničí vás i slabá ruka.“ Popri predchádzajúcej rozprávačskej jednoduchosť, s akou rozvíja príbeh autor, a pútavosti, s akou text plynie, je toto ozvláštnenie zaujímavým oživením príbehu, stáva sa istým druhom gnómy, stručne vyjadrenou múdrosťou, sentenciou, ktorá za istých okolností môže stáť aj samostatne ako svojbytná plnovýznamová výpoveď o určitej skutočnosti. V konkrétnom texte o troch Svätoplukových prútoch je dôstojným vyvrcholením podávaného príbehu. Na tomto mieste však Hronského povest' nekončí. Známý príbeh autor rozvíja ďalej príbehom Svätožizny, Svätoplukovej manželky, v ktorom naďalej zostávajú v centre pozornosti Svätoplukove prúty: „Synovia Mojmir, Svätopluk, a Predslav zabudli na jeho posledné slová, darmo ich pripomínala synom i matka Svätožizna. Synovia pošliapali prúty, ani si nevšimli, že ich Svätožizna pozbierala. Pozbierala, do smrti opatrovala, a keď jej prišli na um nesvorní synovia, zakaždým slzami polievala uschnuté prúty. I k smrteľnej posteli dala si ich doniesť. A keď Svätožizna na smrteľnej posteli naposledy pokropila slzami prúty mocného kráľa Svätopluka, suché prúty vypučali, čo bolo znamením. Hoci nesyvornost bratov do záhuby priviedla ríšu i jej ľudí, ich potomci volákedy pochopia múdru radu kráľa Svätopluka, naučia sa žiť v svornosti a láske a zasa zakvitne zem, nad ktorou vládla mocná ruka kráľa Svätopluka“ (Hronský 2001, 42).

Povest' *Slzy Svätožizny* má dvojstupňový charakter. Kým jej prvá časť je umeleckou beletrizáciou známej povesti o troch Svätoplukových prútoch, v ktorej sa opiera o záznam tejto látky, nachádzajúci sa v Porfyrogenetovom diele *O spravovaní ríše*, v druhej časti túto scénu s relatívne uzatvoreným a známym vyvrcholením a jeho výsledkom rozvíja ďalej na literárnom povestovom príbehu o tom, ako sa zachovala vo vzťahu k tomuto vyvrcholeniu a potenciálnemu záveru kráľovná Svätožizna. V tejto druhej časti nejde totiž o celkom overený fakt v súvislosti so všeobecne známym a nejakým spôsobom potvrdeným naturelom kráľovnej Svätožizny, skôr ide o individuálny autorský literárny motív, ktorého predloha môže mať oporu v istej množine ľudových povestí poverovej proveniencie, no neprpisuje sa jej osobitný historický ani personálny prvok, zakotvenie. Samotná existencia Svätožizny nie je pevnejšie historicky doložená; jej meno sa v znení Szuentezizna spomína v *Cividskom evanjeliári*. Vo *Fuldských análoch* je tiež zmienka o Svätoplukovej manželke, no uvádza sa tu iba to, že si berie „dcéru ktoréhosi kniežaťa z Čiech“. Na základe týchto dvoch písomných svedectiev sa usudzuje, že „Svätoplukovou nevestou bola Svätožizna“, a „že bola sestra českého vladyka Bořivoja“ (Ferko 1990b, 79). Tento dohad vyslovil už František Palacký vo svojom diele *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě* (1848) a „odvtedy sa toto konštatovanie všeobecne prijíma s dodatkom, že táto Bořivojova sestra a Svätoplukova manželka sa volala Svätožizna“ (Ferko 1990b, 80).

Pristavme sa ešte pri závere povesti *Slzy Svätožizny*. Povest' po prvej časti, ktorá má pre veľkomoravský ľud tragické historické vyznenie, v istom zmysle pokračuje nostalgickou atmosférou, vyplývajúcou zo smútku matky nad správaním sa svojich synov, no jej záver vyznieva – podobne ako je to aj pri povesti *Zakopaný meč* – optimisticky. Vyvrcholenie dejového diania je nasmerované do budúcnosti, naplnenej poznaním, pochopením múdrej rady kráľa Svätopluka nabádajúcej k svornosti a láske: „[...] a zasa zakvitne zem, nad ktorou vládla mocná ruka kráľa Svätopluka“ (Hronský 2001, 42). Je to v súlade s tým, čo hovorí o Hronského povesti Ondrej Sliacky (1990, 145): „Prostredníctvom povestovej fikcie Hronský [...] upriamuje pozornosť detského adresáta na trvajúce životné hodnoty, odhaľujúce skutočnú historicitu národa [...] Pre Hronského koncepciu detskej literatúry je pritom príznačné, že túto misiu uskutočňuje v zhode s detskou psychikou; povest', ktorú neraz vytvára na podloží psychicky traumatizujúceho motívu, odkláňa od pôvodnej tragickosti a ťaživej iracionálnosti [...]“. Z genetického hľadiska motív polievania prútov slzami a ich vypučanie aj s ich znakovou (symbolickou) hodnotou patrí do oblasti rozprávkových

motívov. Kým teda samotná povesť o troch Svätoplukových prútoch má realistické podložie (v zmysle literárnom), pokračovanie povesti má čarovné (fantastické, nadprirodzené) podložie. Oba motívy však svojím spôsobom vytvárajú jeden ucelený povestový útvar s optimistickou literárnou víziou a pôsobením.

Povesť *Polámané prúty* zaraďuje do svojho diela *Slovenské hrady*, diel druhý aj Ľudovít Janota. V súvislosti s Nitrianskym hradom podáva najprv povesť o skone Svätopluka v zoborskóm kláštore a o jeho zakopanom meči, a to s drobnými motivickými odchýlkami v porovnaní s inými povestami toho istého tematického druhu (J. C. Hronský, L. Zrubec a i.), potom pristupuje k interpretácii povesti *Polámané prúty*. Táto sa v porovnaní s predchádzajúcimi vyznačuje predovšetkým istou štylistickou inováciou na úrovni lexiky a obraznosti, napr. úvodná veta: „*V nádhernej dvorane nitrianskeho hradu ležal na posteli starušký kráľ Svätopluk*“ (Janota 1996, 227) alebo veta: „– *Deti moje, – hovoril Svätopluk slávnostným hlasom, keď si synovia stali pred neho pyšne ako tri jedle, – svieca môjho života dohára*“ (Janota 1996, 227). Celá povesť takto nadobúda atmosféru vzácnej a slávnostnej chvíle, čo napokon kulminuje aj vlastným poučením z úst zomierajúceho vládara vysloveného na záver povesti: „– *Učte sa na tomto príklade, deti moje, lebo tak, ako ste nevládali polámať prúty vo zväzku ani vtedy, keď ste napáli všetky svoje mladistvé sily, nepremôže vás nepriateľ, keď budete držať spolu, a ako ľahko ste polámali každý prút osobitne, tak ľahko vás premôžu vaši nepriatelia, keď sa budete medzi sebou hašteriť a biť a nebudete svorne bojovať spolu. Toto vám odkazuje váš otec! Budte svorní, milujte sa vo spoločok a potom nebude na svete moci, ktorá by vás premohla*“ (Janota 1996, 228).

Janota, ako je to zrejme aj v citovaných ukážkach, ale aj v intenciách celej povesti, sa štylizuje do polohy akoby osobne zainteresovaného zaznamenávateľa udalosti, snaží sa udalosť podať tak, aby vynikla nielen v kontexte poučenia, ale aj v kontexte potenciálneho historického príkladu odoslaného budúcim generáciám konkrétneho národného spoločenstva. Navyše, text ozvlášťuje dekoratívnosťou, ktorá korešponduje s vlastným Svätoplukovým odkazom a nepocituje sa ako recepcná príťaž ani po odstupe času od publikovania povesti. Janota aj týmto spôsobom volí medzi vecnými historickými informáciami o Nitrianskom hrade, nachádzajúcimi sa pred povestami, a samotným povestovým spracovaním určitý predel, pričom však hodnota jedného i druhého bloku je svojbytná; jedno v pozitívnom zmysle ovplyvňuje druhé a obe tieto časti patria vyvážené k sebe.

Za tematicky podobný knižný projekt, ako sú Janotove *Slovenské hrady*, pokladáme pôvodne štvordielne (1967, 1969, 1971, 1974), v druhom doplnenom vydaní dvojdielne (1977) knižné dielo Jána Domastu *Povesti o hradoch*. Už na začiatku môžeme spolu s Milanom Jurčom (1997, 117) konštatovať, že „Janotove povesti sa tematicky prekrývajú s povestami J. Domastu. V mnohých prípadoch ide len o nové autorské verzie toho istého ľudového základu. Janota je však výrazovo stručnejší, motivicky hutnejší a kompozične zovretejší. Hodnotovo sú približne na tej istej úrovni [...]“.

Povesť *Tri prúty kráľa Svätopluka* sa podobne ako v predchádzajúcej knižke vzťahuje k Nitrianskemu hradu. Jej dej je pomerne bohatý. Domastov text potenciálnemu čitateľovi ponúka okrem reálneho diania, zasadeného do konkrétneho priestoru, aj možnosť sledovať istý únik do priestoru fantázie, nadprirodzena. V tom spočíva jeden zo základných výstavbových činiteľov tohto príbehu, postavený na protikladoch reálnosti a fiktívnosti – nadprirodzenosti. Do priestoru reálneho zamerania možno zahrnúť nielen prostredie, historické udalosti a konkrétne postavy – Svätopluka a jeho synov (Mojmír, Svätopluk, Predslav), ale aj vzťahy medzi jednotlivými predstaviteľmi, ktoré sú často výrazom dôležitých rozporov medzi cirkevnou a politickou orientáciou – spor mnícha – benediktína a kňaza – gorazdovca, ako aj vzťahy Slovienov, Moravanov a Frankov: „[...] *sloviensky i moravský ľud pokojne obrába svoje polia a stráži svoje stáda. Je to dobrý ľud! Pokojamilovný a pohostinný. Nesiaha po cudzom. A Frankovia, ktorí sa chvascú kresťanstvom, oberajú v mene boha naše kniežatstvá o slobodu. Lúpia, vraždia, do otroctva predávajú*“ (Domasta 1976, 52). Naopak,

nadprirodzený princíp demonštruje postava posla smrti, celou povestou sprevádzajúca hlavného protagonistu Svätopluka. Zjavná je tu aj prítomnosť mýtických prvkov, ktoré robia povesť príťažlivejšou a dávajú jej osobitný ráz. Ide napr. o mýtickú bytosť slovanského boha Perúna, ku ktorému sa ešte vrátíme. Do množiny týchto prvkov treba jednoznačne zaradiť aj osudovosť, ktorá tu zohráva jednoznačne dôležitú úlohu. Vzhľadom na to, že osud Veľkej Moravy je zviazaný so symbolikou troch prútov, o čom sa hovorí už v názve povesti, možno usúdiť, že predurčenosť Veľkomoravskej ríše je už daná a nezmeniteľná. A tak medzi pomenovaním a sujetom existuje symbolická spätosť. Tomuto v podstate zodpovedá aj rozpätie povesti od epického pólu (príbeh, dej, obraz krajiny, jednotlivých postáv, vzťahy medzi nimi) až po pól úvahový, myšlienkový (mýtickosť, osudovosť, prírodné scenérie, psychologizácia postáv atď.). Hoci Domastova povesť poskytuje reálnu výpoveď o vtedajšom svete, premiešaná je mnohými neskutočnými motívmi, ktoré sú výtvorom autorovej fantázie. To ju robí v niektorých jej súčiastiach blízkou rozprávke. Dokazuje to už začiatok príbehu, kde sa dozvedáme o živote starého kráľa a jeho troch synov a o hlavnom probléme celého príbehu; o tom, že Veľkomoravskú ríšu možno zachovať a uchrániť pred vonkajším dobyvateľom len svornosťou všetkých troch synov. Do zdanlivo pokojnej atmosféry tohto architektonického motívu zasahuje iná sila, reprezentovaná nadprirodzenou bytosťou – poslom smrti. Tento sa stáva na dlhší čas hlavným hýbateľom deja, prostredníctvom neho príbeh naberaá na dramatickosti, ktorá zasa ovplyvňuje gradáciu napätia vyvolávanú neustálym zápasom o cirkevnú alebo politickú moc. S uplatňovaním jej vplyvu na našom území sa viaže značná časť deja, preto je táto časť nasýtená množstvom historických faktov, často tak prepletených, že pre menej kompetentných čitateľov by sa mohli stať len hĺbou faktov, uberajúc tak na dôležitosti historického posolstva tejto povesti. Nie náhodou je voľba nadprirodzenej bytosti taká podstatná. Pomocou nej autor čitateľa odkláňa od príliš častej faktografie a svojským spôsobom odkrýva menej pochopiteľné súvislosti. Posol smrti je dôležitým autorovým prostredníkom, vďaka ktorému bližšie osvetľuje mnohé fakty a ponúka priestor pre rozvinutie čitateľskej predstavivosti. Záhadná postava sprievodcu je stelesnením bližšieho sa konca kráľa Svätopluka. Sprevádza ho prežitými rokmi a priestorom, ktoré zohrávali zlomovú úlohu v jeho vládnutí a umožňuje smrteľníkovi pochopiť všetky omyly, ktorých sa v pozemskom živote dopustil, pričom mu ponúka aj možnosť určitej nápravy. Berie na seba podobu sudcu, ktorému ako jedinému prináleží právo vynášať rozsudky nad svojimi „poddanými“, ktorých aspoň vo svete temnoty spája spoločný osud. Symbolom pozemskej spravodlivosti v rozmedzí veľkomoravského priestoru je reálna postava Svätopluka, kým všeludskú rovnosť predstavuje až spravodlivosť „nikým nepoznaného sveta“. Nastolenú mýtickú líniu uzatvára bytosť najvyššieho slovanského boha Perúna, vládcu bleskov, preberajúceho na seba podobu zla, ktoré sa zasa premieta na plochu reálneho priestoru v konflikte Veľkej Moravy a Franskej ríše (napr. aj cez postavu kňažnej Grunhildy). Domastov dejovo široko vetvený text povesti so značnou presilou faktografie a úvahových pasáží znamená výrazný odklon od toho, čo je povesti ako žánru genologicky i geneticky dané. Oproti iným slovenským povestiam Domastova povesť je „charakterizovaná väčšou šírkou výrazu a dramatickejšou zápletkou... Nevyhýba sa širokým zloženým súvetiam, ktoré spolu s pestrosťou motívov a dramatickosťou zápletiiek posúvajú model jeho povesti do blízkosti ľudového čítania. Domasta pestuje povesť staršieho typu, ktorá je už konštrukčne i štylisticky značne ošúchaná, a preto aj esteticky menej účinná“ (Jurčo 1997, 116). Ostatné povestové spracovanie povestovej látky o troch Svätoplukových prútoch nachádzame v zbierke *Staré povesti slovenské*, ktoré spolu s *Novými povestami slovenskými* pripravil pre čitateľov všetkých vekových kategórií Milan Ferko. Tento moment zámerne zdôrazňujeme, a to napriek špecifickému fakt, že obidve knihy vyšli vo vydavateľstve Mladé letá v Bratislave, teda v špecializovanom vydavateľstve pre deti a mládež, i napriek všeobecne platnému fakt, že povesť je žánrom detských čitateľov (prevažne) strednej vekovej kategórie. Najmä Ferkove *Staré povesti slovenské* sú podľa Ivana Sulíka prvým pokusom „desať rokov pred koncom tisícročia znova pripomenúť historickú, dávnovekú

existenciu a pôvod Slovákov ako suverénneho etnika o polemické áno, skryté, nebadané polemické demonštrovanie jediného národného autorstva a vlastníctva dejín, ktoré nám nik nepridelil, vzali sme si ho sami, pluhom a mečom. Nemožno sa preto čudovať, že sto rokov po Jiráskovi a iných susedných klasikoch, ktorí s radosťou zisťovali príbehovnosť podtatranského národa (Jókai, Mikszáth, Krúdy, Tetmajer a iní) sa neúnavný Milan Ferko rozhodol konečne prekročiť tieň regionálnych beletrizátorov a pokúsil sa o cyklus celoslovenských národne a historicky reprezentatívnych autorských povestí“ (Sulík 1991, 4). Z vyššie uvedeného vyplýva, že Ferkov autorský úmysel bol najmä rekonštrukčný, ale aj rehabilitačný a v nemalej miere v podmienkach mladej Slovenskej republiky aj politicky programovaný, čo sa odrazilo v celom ich literárnokomunikačnom procese tvorby a recepcie. Práve z hľadiska tohto procesu tvorby a recepcie Viliam Obert (1999, 181) konštatuje: „Miestami sa dokonca zdá, že dospelý čitateľ je tu v popredí a že autor sa viac či menej spolieha aj na neho, aby sa on sám stal jeho splnomocnencom, sprostredkovateľom, garantom. Je to badateľné napr. pri sprítomňovaní a tým aj sprístupňovaní istých reálií, ktoré kvôli Ferkovej snahe povedať toho v záujme veci čo najviac, a to nielen o hlavných a vedľajších aktéroch toho-ktorého príbehu, ale aj o prostredí a atmosfére (o materiálnej kultúre, zvykoch, obradoch, situáciách, morálnych postojoch, úkonoch a pod.), v akej sa príbeh odohráva, celkové vyznenie povestí, stavajú do polohy náučnosti, historickosti a poznania.“ Toto hodnotenie V. Oberta je veľmi dôležité práve v súvislosti s povestou *Tri prúty kráľa Svätopluka*.

Ferkova povesť *Tri prúty kráľa Svätopluka* je povestou, ktorú by sme pomocne mohli pomenovať nominálnou historickou povestou. Nominalizácia je totiž (aj) lingvistický termín, ktorý pomenúva všetky procesy súvisiace s „dodaním, nadobudnutím menného rázu, charakteru“. Toto slovo v tomto význame použil aj Ivan Sulík (1991, 5), keď vo svojej recenzii hovoril o potrebe „podrobnej nominalizácie“, o „úsilí pomenúvať a popisovať sekvenciu zo života Slovienov“. V literárnom (slovesnom) podaní ide o istý model kompozície, v ktorej sa vnútorne (motivicky) počíta na jednej strane s prezentáciou faktov, na druhej strane s ich priebežným výkladom, interpretáciou.

Ferkova povesť *Tri prúty kráľa Svätopluka* je uvedená citátom z diela Konštantína Porfyrogeneta O spravovaní ríše: „[...] potom je krajina Megalé Moravia, Velká Morava, v ktorej panoval kráľ Svätopluk, udatný a múdry vládár. Keď umieral, dal k sebe zavolať troch synov.“ Na tomto mieste citát končí, pričom práve táto ostatná citovaná veta sa stáva úvodnou i záverečnou vetou každého pomerne rozsiahleho a faktami nasýteného odseku podávanej povesti. Samotná povesť sa skladá z desiatich takýchto odsekov – obrazov a každý z nich je vlastne jedným bohato rozvinutým (zloženým) súvetím. Prvý odsek je obrazom prírodnej scenérie. Z faktov sú tu spomínané rieky Svätoplukovej ríše – Laborec, Hornád, Hron, Nitra, Váh, Visla, Morava, Odra, Labe, Vltava, Dunaj, Rába, Tisa. V druhom odseku autor opisuje rozličné dobové pracovné činnosti príznačné pre sledované obdobie: spomína rudníkov a jamníkov, železníkov, uhliarov, mýtníkov, županov, mlynárov, kolárov, sokoliarov... Tretí odsek je venovaný procesu christianizácie Veľkej Moravy a na scénu vystupujú franskí kňazi, rímsky biskup Viching, slovienski kňazi Kliment, Naum, Angelár, Kajich, Juraj a Manuel a naznačené sú ich osudy. V štvrtom odseku autor predstavuje dobytčie tendencie podložitých kniežat: poľského Sosnu, sliezskeho Trepeca, lužického Slaviboja a Svätoplukových námestníkov z Panónie, Potisia, Saska... obávajúcích sa vlády tvrdej Svätoplukovej ruky. V piatom odseku je načrtnutá predstava plačiek, pripravujúcich si lamentácie, ako sa budú s nebožtíkom lúčiť a ako potom, keď ho zavalí zem, „začnú rozkrúcať tanečné kolá a hrdlá im zazvoní veselým spevom a dlho-predlho sa bude spomínať, aké smutné a potom aké veselé to bolo, keď umieral kráľ Svätopluk“ (Ferko 1990a, 235). V šiestom odseku – obraze kráľovná Svatožizňa z rodu přemyslovského odháňa od dvora všetkých dedičstva sa domáhajúcich Svätoplukových ľavobočkov, pastorkov, nezákonných synov, panghartov, ktorých mal Svätopluk „so svojimi príložnicami a rozkošnicami, prípadne ktorých splodil na ďalekých výpravách a pri zimnom obchádzaní župných hradísk“ (Ferko 1990a, 235). V siedmom obraze Svätopluk prideluje

vládu svojim synom: Svätoplukovi Nitriansko ako údelné kniežatstvo, Predslavovi Zadunajsko od Vyšehradu nad Dunajom až po Tisu s tým, že „*zvrchovanú moc nad bratmi aj nad ostatnými krajinami ríše bude mať Mojmír, lebo sa ukazoval rozvážny a aj toto rozhodnutie prijal zodpovedne a bez námietok*“ (Ferko 1990a, 235), Svätopluk – syn však vyvolal zvađu medzi bratmi. V predposlednom odseku – obraze dochádza k samotnému aktu lámania prútov ako k demonštrácii príkladu. Pre zaujímavosť vzhľadom na určité odlišnosti v porovnaní s predchádzajúcimi podaniami tejto povestovej látky, odcitujeme túto pasáž v plnom znení: „*Keď umieral kráľ Svätopluk, zviechal sa z posledných síl, aby umlčal rozvadených synov, potom prikázal dvorníkovi priniesť vrby a všetci mysleli, že kráľovi sa už mátno myseľ, ale kráľovský rozkaz treba splniť, čeladníci priniesli za náručie vrbových prútov zhrúba malička, z akých sa robia rebrá košov, kráľ z nich kázal upliesť korbáč dvanásťpramenný – lebo tolko mal synov aj s ľavobočkami, bol z toho riadny šibák ako na voly a všetci si mysleli, že sa pozvrta po mnohých chrbtoch, lebo aj tesne pred posledným dychom chce Svätopluk ukázať, aká mocná je jeho trestajúca ruka, no kráľ sa prihovril synom – ak budete držať medzi sebou vedno ako prúty v tomto korbáči, nik vás nezlomí, skúste, ponúkol korbáč Mojmírovi a ten sa ho pokúšal zlomiť, no nijako sa mu to nedarilo, ani Svätoplukovi mladšiemu, aj keď sa veľmi ponamáhal, na rozdiel do neho Predslav už len tak naprezročisko zohol, aby ukázal, ako veľmi chce držať vedno s nevlastnými bratmi, potom kráľ povedal, aby korbáč rozplietli, vzali po jednom prúte a lámali, tak sa každý prút poddal, každý praskol a Svätopluk povedal – ak rozdelíte krajinu ako ten korbáč, budete slabí ako tie prúty a nepriatelia vás premôžu ľahko jedného po druhom, tak hovoril kráľ Svätopluk, keď umieral*“ (Ferko 1990a, 235-236).

V poslednom odseku je naznačený začiatok sporu medzi Mojmírom a kráľovičom Svätoplukom: Izaurich zabíja Predslava na podnet Svätopluka, ktorý si chce k Nitriansku pričleniť Zadunajsko, patriace nebohému Predslavovi. Mojmír s tým nesúhlasí, odvolávajúc sa na otcov závet, kráľovič Svätopluk sa búri. Veľkomoravská ríša sa de facto začína rozpadáť už v deň, keď zomiera jej tvorca. Ako aj z podrobnejšie komentovanej osnovy povesti *Tri prúty kráľa Svätopluka* vidieť, ide o značné narušenie klasického i súčasného povestového žánru, o experiment s jeho formálnou a obsahovou výbavou. Je to umelecká kompozícia, ktorá recepčne podporuje majestát chvíle (smrti) v zhode s obsahom, ktorý nestojí len na základnom (východiskovom) povestovom jadre, no toto jadro „zabalaže“ celou množinou motivických štruktúr rozvíjajúceho (náukového) charakteru. Zo vzťahu k „starej“ historickej látke a jej ferkovskému uchopeniu a podaniu aj v tomto jedinečnom prípade vyplýva tá skutočnosť, ktorú na celú knihu *Starých povestí slovenských* zovšeobecnil I. Sulík (1991/92, 454): „*Milan Ferko ako autor povesti nie je vyslovený rapsód alebo bard homérovského typu. Chce síce ťažiť z licenčných možností epika, tvorcu fikcie, ale zároveň si praje, aby sme ho pokladali aj za zručného historika. A práve toto je pozadím istého napätia medzi klasickou ‚čistotou‘ príbehu a autorským intervenovaním doň práve v mene historiografie.*“

Na záver (i pre komparáciu) uvedieme príklady fungovania povestovej látky v kontexte. Povestová látka ako súčasť príbehu sa nachádza i v novele Zlatý Dôňčovej *Traja kniežací jazdci*. Poukázal na to Ján Gallik (2018, 40), mapujúc cyrilo-metodskú tematiku v slovenskej literatúre pre deti a mládež. Druhý príklad bude súvisieť s motivickým významovým vzťahom rozvíjajúcim dej daného literárneho útvaru. Ladislav Zrubec do knižného diela *Staronitrianske tragédie* (1995) zaradil aj historickú poviedku *Svätoplukova posledná*. Hovorí v nej o sedemdesiatročnom Svätoplukovi, ktorý si dal zavolať dvornú jasnovidku Svetku, aby mu povedala, čo ho čaká. Svetku zaprisahal Kuroň, Vichingov odchovanec, aby Svätopluka pripravila na smrť, pričom predpokladal, že ho táto správa zlomí. Podľa Kuroňa „*Svätopluka na čím odstrániť čím skôr. Je brzdou latinskej liturgie, ktorá sa bude musieť šíriť po celom Nitriansku. Podstatná časť Metodových žiakov už opustila učilište svätého Hypolita na Zobore. Pápež neuznal Gorazda za biskupa, hoci na želanie Metoda stal sa jeho následníkom. V ceste k latinizácii stojí už len staručký Svätopluk. Ak mu jasnovidka Svetka povie, že o pár dní zomrie, kráľa táto správa položí. Neznáša porážku*“ (Zrubec 1995, 37). Stalo

sa, ako predpokladal. Svätopluk sa pripravoval na smrť a ako súčasť týchto príprav sa stala aj táto scéna – udalosť: „*Svätopluk si pozval k sebe svojich troch synov. Prikázal im doniesť prúty. Vzal ich do rúk a ukázal im, že ak budú držať pohromade ako zviazané prúty, nik ich nezmôže. Za svojho nástupcu určil Mojmíra II.*“ (Zrubec 1995, 40). Poviedka sa končí odchodom Svätopluka pod starobylý Zobor, kde sa na dedičnej roli, ktorú zasial Pribinov otec, lúčil so svetom.

Príklad na povestovú látku ako súčasť rozprávania nachádzame napr. i v knihe *Vykopaná pravda* (1997) od Ladislava Ťažkého, Ladislava Zrubca a kolektívu 27 spolupracovníkov. Kniha predstavuje „seriál poznatkov o histórii slovenského národa a jeho vlasti“ a „autormi sú významné osobnosti slovenskej vedy a kultúry, ako aj publicisti, spisovatelia a zaniatení obdivovatelia histórie Slovákov a Slovenska“ (Ťažký – Zrubec 1997, 3). V úvodnom príspevku L. Ťažkého sa o. i. hovorí: „Ak by sa boli vedecké a historické práce našich vedcov uverejňovali v čiernych rámčekoch, bol by to len dôkaz, ako vážne vnímame svoju legendárnu nesvornosť, z ktorej nemôžeme nikoho viniť. Veď práve z nej pramenila slabosť Svätoplukových synov. Žiaľ, nesvornosť podnes sprevádza aj slovanské národy a spôsobuje im neopísateľné utrpenie. Pokiaľ ide o nesvornosť, Slováci nie sú výnimkou. Príkladom je vzťah niektorých jednotlivcov, skupín a politických strán k vlastnému štátu. Krajiny južných Slovanov a ich vodcovia sú najsúčasnějšími dedičmi Svätoplukových synov a ich neschopnosti dohovoriť sa, dožičiť si, uznať jeden druhého. Ak ich nemal kto vraždiť, sťahovať, vyháňať (Turek, Grék, Talian, Maďar, Rakúšan, Nemeč), tak si to ešte v hroznejšej podobe robili sami medzi sebou. Zdá sa, že preto už štyri roky veje nad Bosnou čierna zástava a, žiaľ, ešte bude viať. Zdá sa, že Slováci a Česi sa z prehier vydolovaných z histórie alebo históriu tvoriacich trochu poučili, že sa Svätoplukovými prútmi aspoň nešlahali, aj keď aspoň dva z nich zlomili. Treba nám len dúfať, že sa z histórie Svätoplukových prútov poučia aj Ukrajinci, Poliáci, Bielorusi a najmä Rusi“ (Ťažký – Zrubec 1997, 9).

Nazdávame sa, že táto ukážka má dostatočnú výpovednú hodnotu o sledovanom probléme, pre zaujímavosť a úplnosť myšlienky, naznačenej vyššie, odcitujeme ešte záverečný odsek textu uvádzajúceho predmetný zborník: „Bože môj! Kde všade museli Slováci bojovať a padať za Veľké Uhorsko! Vedeli by tak bojovať aj za Slovensko? Možno. Vedeli, ale radšej nech nemusia. Stačilo nám posledné Slovenské národné povstanie, z ktorého sa ani po polstoročí nevieme spamätať. Ešte stále sa sami šlaháme jedným z tých troch Svätoplukových prútov, ktorý sme nezlomili. Nie a nie ho zlomiť. Keby sme sa ním len šibali, aby sme nezadriemali, aby sme nestáli na mieste a konečne si začali písať svoju slovenskú kultúrnu históriu vyspelého demokratického štátu, ale my sa tým prútom do krvi bičujeme“ (Ťažký – Zrubec 1997, 9).

V štúdií sme pracovali s pretváraním pôvodnej povestovej látky o troch prútoch kráľa Svätopluka. Zaoberali sme sa tým, akým spôsobom je motív začlenený do autorského plánu, išlo teda o autorské spracovanie. Jednotliví autori vnášali do pôvodného kontextu vlastnú interpretáciu, text povesti sa obohacoval o individuálne videnie autora. Takto sa žáner povesti stáva umeleckým spracovaním, nielen historickou či ľudovou pamäťou. Text povesti sa obohacuje viacozmerne v závislosti od autorského zásahu do jej štruktúr. Predmetom interpretácií sa stali autorské povesti o troch prútoch kráľa Svätopluka, ktoré boli zaradené do kníh povestí od jednotlivých autorov. V interpretácii sme sa zamerali na autorské povesti od Ludovíta Janotu *Polámané prúty*, od Jozefa Cígera Hronského *Slzy Svätizny*, od Jána Domastu *Tri prúty kráľa Svätopluka* a od Milana Ferka *Tri prúty kráľa Svätopluka*. Všetky autorské povesti vychádzali zo základného modelu, pôvodnej látky, ktorá je súčasťou historického spisu byzantského cisára Konštantína Porfyrogeneta *O spravovaní ríše*. V interpretáciách sme sa zamerali na žánerové a významové charakteristiky autorskej povesti, umelecké spracovanie, historickú hodnotu, zaoberali sme sa plánom postáv a plánom deja, aplikovanými motívmi, umiestnením motívu troch prútov v povesti.

Analytickými a interpretačnými postupmi sme zistili, že v rámci preberania a spracovania pôvodnej povestovej predlohy o troch prútoch kráľa Svätopluka postupovali autori povestí rôznym

smerom. Zaznamenali sme, že každý z autorov modifikoval pôvodný motív podľa autorského zámeru, ktorý závisel od viacerých faktorov. Modifikáciu predlohy ovplyvnila schopnosť povesti ako pôvodne ľudového žánru nechávať vlastný priestor na dotvorenie, vedenie povesti smerom k autorskému zámeru bez toho, aby sa narušili stavebné prvky žánru povesti. Prostredníctvom štyroch interpretácií sme poukázali na odlišnosť, ale aj príbuznosť autorských spracovaní pôvodnej predlohy. V interpretáciách jednotlivých autorských povestí sme sa venovali textom povestí z viacerých uhlov, zaoberali sme sa prvkami závislými na predlohe a prvkami, ktoré autor do pôvodnej predlohy vložil, a tak došlo k jej modifikácii. Pri interpretáciách povestí sme venovali pozornosť kategórii reálneho a fiktívneho v povesti, sledovali sme, do akej miery je táto kategória v textoch zastúpená. Najväčšiu pozornosť sme zamerali na literárne spracovanie, na fikciu, vďaka ktorej môžeme hovoriť o podtype autorskej povesti, ale ktorá je vlastná aj povesti ako ľudovému žánru v súvislosti s jej modifikáciou ľudovým rozprávačom.

Na základe svojej analýzy môžeme konštatovať, že autorská povest' pretvára pôvodnú predlohu, a to zásahom do plánu postáv, plánu deja i v závislosti od adresáta, dospelého či detského prijímateľa. V pláne postáv autori využívajú nové postavy, ktoré sa nenachádzajú v pôvodnej predlohe, tak ako to môžeme vidieť u J. C. Hronského, ktorý pretvára povestovú látku zaradením postavy kráľovnej, plačúcej matky, Svätožizny do plánu postáv a využíva motív slz a rozpuku uschnutých prútov na vytvorenie expresie s pozitívnym vyznením myšlienky nádeje v budúcej generácii. Ľudovít Janota poetizuje povest' rečníckymi prostriedkami slávnostného charakteru a v jeho autorskom pláne dominuje modifikácia regionálna s cieľom vyzdvihnúť význam Nitrianskeho hradu a k nemu sa viažucich povestí. Spracovanie motívu troch prútov v autorskej povesti Milana Ferka poukazuje na rozhodujúcu poznávaciu, didaktickú, výchovnú a národne motivovanú modifikáciu. Pri interpretácii sme zistili diametrálne odlišné, a svojim spracovaním vybočujúce z rámca ostatných povestí, spracovanie Jána Domastu, ktorý zaradením fantastickej postavy do plánu postáv v povesti modifikuje pôvodnú predlohu vo výraznej miere, dosahuje „odbúranie“ topického zobrazenia osobnosti Svätopluka v poverovej tradícii ponorom do vnútra postavy a psychologizáciou stavu duše pred smrťou. Domastovým zámerom nebolo len tlmočiť morálne posolstvo, ale i poukázať na významnú postavu dejín, ako na „obyčajného“ človeka, omylného a ľutujúceho.

Napriek rôznym smerom modifikácie pôvodnej predlohy, všetci autori zachovávajú, a prostredníctvom vlastného pohľadu sprostredkujú, morálne posolstvo povesti o Svätoplukových prútoch prenesené do motívu lámania prútov, svornosť a bratstvo, ktoré vedie k jednote a harmónii, a zdôrazňujú v kontraste s ním, že nesornosť, ctižiadostivosť a túžba po moci vedú k záhube a rozkladu. Dokladom mnohých autorských pretváraní a modifikácií povesti *O Svätoplukových prútoch* je snaha autorov udržiavať národné povedomie Slovákov a posúvať odkaz Svätopluka a Veľkej Moravy ďalším generáciám.

REFERENCES

- Domasta, Ján. 1974.* Povesti o hradoch IV. diel. Martin.
Domasta, Ján. 1976. Povesti o hradoch 1, 2. Martin.
Dôňčová, Zlata. 1980. Traja kniežací jazdci. Bratislava.
Ferko, Milan. 1990a. Staré povesti slovenské. Bratislava.
Ferko, Milan. 1990b. Veľkomoravské záhady. Bratislava.
Gallik, Ján. 2018. Cyrilo-metodská tematika v literatúre pre deti a mládež. In *Bibiana* 25/1, 36-45.
Hronský, Jozef Cíger. 1970. Zakopaný meč. Bratislava.
Hronský, Jozef Cíger. 2001. Slovenské povesti. Martin.

- Janota, Ludovít.* 1996. Slovenské hrady 1 – 3. Bratislava.
- Jurčo, Milan.* 1997. Dotyky a prieniky nad textami diel literatúry pre deti a mládež. Banská Bystrica.
- Mukařovský, Jan.* 1971. Cestami poetiky a estetiky. Praha.
- Obert, Viliam.* 1999. Výhovné tendencie detskej literatúry. Nitra.
- Poliak, Ján.* 1983. V službách detskej literatúry. Bratislava.
- Ratkoš, Peter.* 1977. Veľkomoravské legendy a povesti. Bratislava.
- Sliacky, Ondrej.* 1990. Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1945. Bratislava.
- Sulík, Ivan.* 1991. Vstupovanie do povesti. In Literárny týždenník 4/9, 4.
- Sulík, Ivan.* 1991/1992. O jednom type autorskej povesti. Milan Ferko: Staré povesti slovenské. In Slovenský jazyk a literatúra v škole 38 /10, 450-454.
- Ťažký, Ladislav – Zrubec, Ladislav a kol.* 1997. Vykopaná pravda. Bratislava.
- Varga-Gbelský, Jozef – Čáni, Ladislav.* 2004. Antológia slovenskej literatúry. Od najstarších čias až po súčasnosť. Bratislava.
- Zrubec, Ladislav.* 1995. Staronitrianske tragédie. Bratislava.
- Žilka, Tibor.* 1984. Poetický slovník. Bratislava.

prof. PaedDr. Eva Vitezová, PhD.
 Trnava University in Trnava
 Faculty of Education
 Department of Slovak Language and Literature
 P. O. BOX 9
 918 43 Trnava
 Slovakia
 eva.vitezova@truni.sk